

“Лімесна” політика Римської імперії на північно-східних кордонах в I-III ст.н.е.

Проблема кордонів в історії перших цивілізацій виникає лише із створенням держав імперського типу. Першій імперії (Ассирійська і Перська) будували свою прикордонну політику на ґрунті розмежування по річковим долинам. Але в багатьох рисах спроекція прикордонна лінія не була відома, навіть в Європі в добу останніх століть до н.е. кордони виглядали досить прозаїчними і військовій дії проводились тільки тоді, коли мало місце глибше проникнення вглиб території держави. Тільки із створенням імперії в Римі політика прикордонного змісту починає розвиватись на більш високому рівні.

Однією з найважливіших форм контактів Римської імперії з племенами близької варварської периферії були контакти на лімесі. Лімес, який утворився в I ст.н.е., перетворився в середині II ст.н.е. в складну систему прикордонних комунікацій, які визначали характер військової, політичної та торгової взаємодії Риму та варварів Карпатського регіону. Саме поняття лімес (*limes, limites*) спочатку означало лише стежку, шлях в ранній імперії. Пізніше це слово використовувалося для позначення максимального просування вглиб ворожої території [Vell Pat. II, 120]. Такий зміст був визначений і Тацитом, хоча він розвинув його як позначення вузької смуги прикордонних земель на відміну від фортець, які там знаходились. Пізніше Фронтин дав військове тлумачення в роз'ясненні цього слова, яке вже означає шлях, що з'єднує гарнізони.

Для нас важливо, що саме поняття “лімес” необхідно розрізняти як вузький військовий термін і явище більш широкого значення, як “багатофункціональну систему” у взаємовідносинах римлян і варварських племен (Колосовская, 1980, с.180-192). Тут важливо врахувати і той факт, що в творах авторів III-V ст.н.е. лімес означає нездоланий бар'єр, стіну, яка повинна була відділити Імперію від набігів варварів. Таким чином формується концепція лімесу, як “закритого” оборонного комплексу. Але в I-III ст. лімес не був явищем такого порядку і був “відкритим” як зі сторони Риму, так і зі сторони племінного світу.

На основі думок античних авторів цього періоду ми можемо розглянути порядок виникнення і розвитку різних елементів лімесу. Слово *limes* (*limes* - поперечний) – прийшло до нас з практики римського межування поля, яке не вважається ні з якими природними кордонами і розділяє проміжними дорогами землю, яка знаходиться у приватній власності, на квартали визначеної ширини. Ці проміжні дороги являють собою власне кордони. Отже “лімес” – кордон проведений людською рукою і пристосований для переміщення по ньому. В глобальному сенсі всі римські війська спочатку йшли в напрямку регіонів для завоювання, але в добу Октавіана вони почались з'єднуватись сегментними дорогами для переміщення військових з'єднань в напрямку головного удару. Ці з'єднуючі шляхи і вважаєтьс-

кордонами, Перетинати таку дорогу заборонялось вночі взагалі, а вдень її перехід було дозволено здійснювати з дозволу офіцера, який командував підрозділом, який відповідав за стан цієї дороги і здійснював вартові поїздки по ній. Саме відокремлені доріг згодом і вирішили будувати пости з метою прикордонного захисту, що ми й простежимо в Германії (Моммзен, 1949, с.116).

Першим і найбільш важливим елементом лімесу таким чином була дорога. Дорога ця розгалужується шляхами, які ведуть вглиб Імперії. Вона укріплена природними (ріки, гори) або штучними (рови, вали) засобами. Другим елементом лімесу стають війська і зони їх операційних дій, які охоплювали простір як на римській, так і на варварській території. Третім елементом лімесу стає система укріплень і форпостів (*praesidium*). В цей елемент включаються стоянки річкового флоту, переправи, мости, охоронні вежі. Створення елементів лімесу в основному входило в завдання римської армії (в основному епохоту легіонів) і тому його розвиток багато в чому залежав від концентрації легіонів в прикордонних районах. Кожному етапу розвитку лімесу відповідала система прикордонної оборони, яка відповідала конкретно історичними умовам взаємовідносин з племенами і об'єктивними умовами розвитку армії. Тому і етапи розвитку лімесу ми прагнемо пов'язати з дислокацією основних військових сил Імперії на кордонах з племенами Центральної та Східної Європи.

Перший етап розвитку дунайського лімесу починається після виходу римлян на Дунай і пов'язаний з прагненням імператорів перетворити його у важливу дорогу (Moisy, P.34-35). Особливо активно використовується нижня течія Дунаю. Вже в перші роки нашої ери тут споруджуються і освоюються востаннє дороги. Ними користуються солдати IV легіону, отримавши за дії по визволенню Троема назву Скіфського. Після утворення Мезії в 10 р. н. е. легіони, які стояли вглибині римської території (V *Macedonica*, IV *Scythica*) будують табори у Вімінатії і Ретіарії. Вони з'єднують ці табори дорогою. В цей час вся прикордонна (придунайська) область була насичена легіонами (крім двох названих: VIII *Augusta*, IX *Hispana*, XI і XV *Apollinaris*, XX *Valeria*) та окремими допоміжними з'єднаннями (Szilagyi, 1953, p.125; Wagner, 1938, s.114-115). Ця концентрація була викликана частково посередженням проти шведської держави Маробода, а з іншої сторони, розмахом паннонсько-далматійського повстання, в придушення якого брали участь 10 легіонів, 70 когорт, 14 ал і близько 10 тис. ветеранів (Koestermann, 1925, s.313-346).

В 23 р.н.е. в придунайських областях було сконцентровано 8 легіонів (Егоров, 1985, с.124). Правда лише 3 з них були розміщені біля самого Дунаю. У Карнунті стояв легіон XV *Apollinaris*, який виконував роль контролю за полями в шведському царстві Ванніа, а у Вімінатії і Еску стояли легіони IV *Scythica* і V *Macedonica*. В 50 - 60 рр. відбулось ряд передвилокацій. Замість задіяних у Іудейській війні легіонів займають позиції: в Карнунті - X *Gemina*, в Новах - VIII *Augusta*. Між Вімінатієм і Ретіарією зв'язок забезпечували підрозділи легіону VII *Claudia*. Судячи з повідомлень Діона Кассія, пізніше цей легіон брав участь у поході Плавтія Еліана

на Дунай [Dio Cass., 55, 24, 1]. Події 68 - 69 рр. (громадянська війна в Римі) серйозно послабили прикордонні комунікації, які стали об'єктами нападів даків і сарматів-кочівників. Тому Веспасіан після стабілізації внутрішньополітичного становища відразу перейшов до створення лімесних укріплень. Цими роботами займалися підрозділи легіонів: XV *Apollinaris* - Карнунт; I *Italica* - Нова; VII *Claudia* - Вімінатії; V *Alauda* - Еск. Концентрація сил у придунайських провінціях складала досить значну силу, що повністю відповідало головній меті імператора "перетворити імперію у великий військовий табір" (Luttwak, 1976, p.57). Для цієї мети Веспасіан завершує будівництво нижньодунайського лімесу. Імператор укріпив береги Дунаю, збільшив охорону і збудував фортеці [Flav. Jos. VI VII,89-95]. В якості охорони лімесу були використані допоміжні частини (*auxilia*). Їх чисельність на мезійській ділянці становила 10 - 15 тис. солдат (Wagner, 1938, s.20-21, 55-56, 58, 67, 136).

В районі верхньодунайського кордону на протязі першого періоду була використана тактика створення прикордонної оборони за рахунок племен-кочівників. Кочівні племена квалів і сарматів отримували титул "друг римського народу" (*amici populi Romani*), який дозволяв їм шукати спасіння після політичної поразки на території Імперії. Це приводило до того, що пізніше і *auxilia*, які забезпечували охорону комунікації, нагадували племенні ополчення (Webster, 1969, p.89).

Таким чином, в епоху Веспасіана завершується перший період розвитку лімесу (10 - 79 рр.н.е.), для якого було притаманне створення нижньодунайського лімесу та системи "племенної оборони" на ділянці верхньодунайського кордону. Схема захисту прикордонних комунікацій відповідала принципу "передової оборони" (Бладронский, 1988, с.9). Характерна особливість її полягала в тому, що легіони знаходилися на самому лімесі. В прикордонному районі знаходяться, як правило, неукріплені поселення. Стратегічні райони, плацдарми на лівому березі Дунаю надзвичайно укріплені, в них сконцентровані допоміжні з'єднання. Операції перехвату здійснюються за допомогою військових сил клентів-союзників, або широкими акціями римських військ, якими керують намісники і які носять увереждавальний характер. Головні дороги контролюють легіони.

На другому етапі розвитку лімесу (80 - 170 рр.н.е.) - елементи лімесу були відокремлені від військових гарнізонів провінцій. На кордоні починається будівництво кам'яних фортифікаційних споруд за типами: германно-паннонським (річковим) та дакійським (лімес по суходолу). Легіони відходять від кордонів, залишаючи територію прикордонних районів. Зміни були пов'язані з кризою "племенної оборони". Справа в тому, що посилення дакійської держави Децебал привело до того, що силами племен-союзників стримувати набіги даків стало неможливо. Оборона прикордонних комунікацій лягла на плечі ветеранів. Колонії ветеранів починають масово виникати у прикордонній смузі (Коловсковая, 1973, с.75-96). Зв'язок усіх прикордонних укріплень допомагають забезпечувати підрозділи річкового флоту: германського (Рейн) та паннонського (Дунай).

Споруджується верхньогерманський прикордонний вал загальною довжиною 250 римських миль (382 км). В добу Доміціана було добудовано ділянка лімесу від

ріки Лан до півдня Кінгіта у Майні. Верхньогерманський лімес складався з низки фортець та укріплених таборів легіонів та допоміжних з'єднань, відділених один від іншого найбільше на північ (15 км). На проміжках між ними були вбудовані штучні перешкоди. В укріплених таборах стояли гарнізони по 720 солдат. Загальна чисельність гарнізону верхньогерманського лімеса становила приблизно 30 тис. солдат (Plauk D., 1979, s.404-456). Крім суто військових функцій обставини примушували солдат виконувати і певні мігтні функції, хоча мігтна служба в Імперії завжди була відділена від військових. Мігтники, це як правило державні раби, а військові забезпечували лише безпеку мігтних пунктів та торговельних доріг. За часів правління Траяна чисельність верхньогерманської армії становила 4 легіони. Було добудована ділянка лімесу між Майном та Неккаром. За Антоніна Пій оленвільську ділянку лімесу була пересунута на схід, приблизно на 30 км. Перша лінія лімесу складалась з дерев'яної огорожі (висотою до 4 м) та V-подібного рівчака (ширина – до 6 м, глибина – до 3 м), потім йшли вежі висотою до 6 - 7 м. На ретійському лімесі замість дерев'яних конструкцій була споруджена кам'яна стіна (Mommien, 1949, s.142). Однак за Марка Аврелія провінція була зайнята лише двома легіонами, 8-м і 22-м. Перший з них стояв у Страсбурзі, другий – на головній квартирі у Майнці, і більша частина військ розміщувалась зеленими постами по прикордонному валу. Це було пов'язано з широкомасштабною військовою кампанією проти Парфії.

Простежуючи за присвяченою до германського лімесу оборонній ретійській лінії, ми знаходимо характерні відмінності у побудові (створенні штучних перешкод, їх невідомі виконання). Можна стверджувати про інше призначення цієї смуги не пов'язаної з стратегічними воєнними цілями. Ретійська "стіна" являла собою просту загорожу, утворену насипом каміння; рив і вартоні вежі були відсутні. За лімесом без правильної послідовності, на неоднаковій відстані від валу (не ближче 4 - 5 км) розміщені укріплені пункти, що не мають зв'язку із загороджувальною лінією. Визначити хронологічну послідовність побудови споруджень неможливо за відсутністю ясних свідчень. Для річкового лімесу, яким був германо-ретійський та паннонський, було характерним використання природних умов. Піхотні з'єднання контролювали правий берег Дунаю та лівий Рейну. Вздовж кордону пересувались патрулі та кораблі річкового флоту. Легіони захищали стратегічні перевали на відповідних фронтах боротьби з конкретними племінними союзами (язиги, квади, маркоманни).

Велике значення в спорудженні паннонської ділянки лімесу надавалось в часи Траяна. До 100 р.н.е. було завершено створення єдиної лімесової лінії по Дунаю. В основі лімесу лежала єдина схема розміщення озброєних сил і тактичний план оборони. В ході дакійських війн бл.103-107 рр. Паннонія була поділена на Нижню (Pannonia Superior) і Верхню (Pannonia Inferior). Можливо цей поділ був пов'язаний з необхідністю вести самостійну боротьбу на два фронти (сарматський і квадський). В часи Траяна три легіони займали важливі опорні пункти на Дунаї: Карпунт, Бригеціо, Аквінк. В часи Адріана пункти Нижньої Паннонії стають об'єктами

набїгів сарматів. Принцип відбиття їх нападу відповідав схемі "тнучкої оборони", але частина укріплень була знищена. Адріан провів реконструкцію, замінивши дерев'яні укріплення кам'яними.

Під час другого періоду розвитку лімесу особливий розвиток отримав власне паннонський лімес, який починає володіти і визначеним воєно-юридичним статусом. Всі пункти паннонського лімесу являли собою укріплені табори легіонів, когорт і ад. На цьому етапі розвитку лімесу відбувається концентрація озброєних сил на кордоні, пов'язана з дакійськими війнами. Саме ці військові підрозділи по закінченню військових операцій приймають участь в розбудові дакійського лімесу. Цей лімес відрізнявся від германського і паннонського тим, що в основі його лежали тільки дороги, а не водні артерії.

Найбільшого розвитку на другому етапі розвитку лімесу на північно-східному кордоні займають торговельні операції. В торгівлі з Римом тепер були зацікавлені всі проварки варварського населення, але перед усім язиги, вожді, парі племен. Римський купець та варварський посередник ставали бажаними гостями у селищах германських, кельтських, сарматських племен. Цей фактор робив лімес власне смугою для здійснення торговельних контактів з племінною периферією. Проте в I-III ст. він ефективно виконував і головне завдання – захист військово-стратегічні інтереси Риму (Колосовская, 1996, с.157).

Таким чином, другий етап розвитку лімесу на північно-східних кордонах охоплював час з 80 до 170 року і знаменувався завершенням будівництва двох річкових (паннонського та верхньогерманського) та двох суходольних (ретійського та дакійського) захисних комплексів. Структура захисту цих ліній відповідала тактиці "тнучкої оборони". Її суть полягала в тому, що контроль за прикордонною смугою покладався на солдат допоміжних з'єднань, які стежили за пересуванням племінних утруповань і повідомляли про загрозу римському кордону. Легіони, як основні тактичні підрозділи створювали в глибині римських провінцій своєрідні укріплені райони і контролювали важливі шляхи, по яким могло відбутись вторгнення. Така система була розрахована на активний контроль за прикордонним світом і орієнтована на активну експансію в райони Карпатського регіону.

Визначаючи розвиток лімесних комунікацій в II ст.н.е. потрібно підкреслити, що власне вони дозволили мобільно перекидати війська не тільки вздовж кордону однієї провінції, але дозволили використовувати на кордоні сили відразу двох, або декількох провінцій. Лише послаблення лімесу та завдання східної політики Марка Аврелія викликали тяжку зовнішньополітичну кризу, яка привела до Маркоманвських війн (166 - 180 рр.н.е.). Ці війни зачепили всі дунайські та рейнські провінції. Багато з дослідників вважають, що безпосереднім приводом нападу варварських племен на Рим став тиск на них племен дальньої первісної периферії (Стручальна, 1979, с.53-55). Проте однією з причин вторгнення варварів було зменшення субсидій, які вони отримували за охорону кордону та змирення зникли племінної злиді використовувати римські предмети розкоші. Квади та маркоманни прорвалися у Північну Італію, восточоки пройшли через Дацію і досягли Греції. У

167 році 6 тис. лангобардів та убиті прорвали паннонський лімес і зруйнували Видобону, Карпунт, Аквінк, Брігетіо. Верхньопаннонське військо (20 тис. солдат) було знищено. У 170 - 171 рр. загрозлива ситуація виникла на кордонах Дакії. На півночі римські кордони турбували костобокси. На північному сході проривались бури, алани. Нестабільно було і на рейнському кордоні, де загрозу для римлян становили хавки, хатти, гермундури та наристи. Тільки на початку 172 року Марку Аврелію вдалося підготувати сили для широкомасштабної кампанії за межами лімесу. Вона почалася з Карпунту. Першими зазнали удару квади [Dio Cass., 71, 11]. Вони зобов'язувались вивести всіх втікачів і повернути полонених. Вони не повинні були давати притулку маркоманам, які проривались на римську територію і проти яких у 171 - 173 рр. вів військові дії Тіберій Клавдій Помпеян, намісник двох Панноній. Потім угоду підписали котини. Імператор особисто вів бойові дії проти наристів та германців-бурів. Потім з закордонної території Марк Аврелій рушив проти маркоманів, а Клавдій Помпеян витіснив їх з території Норіка та Паннонії. Вирішальна битва з маркоманнами відбулась під час переправи через Дунай, а взяті ними здобич була повернена Риму [SHA. Marc., 21, 10].

Поки велись ці дії, на лімесі Нижньої Паннонії проривались сармати-язиги. Їм відверто допомагали квади. Язиги були відбиті. Вони просили миру, але їм було відмовлено [Dio Cass., 71, 13, 1]. Досить характерно, що під час війни зазнала краху попередня політика "військової дипломатії". Незважаючи на наявність в середовищі квадів та язигів проримських угруповань знаті, вони вже не змогли вплинути на лояльність союзників Риму. Фурцій (квади) та Зантік (язиги) – вожді цих угруповань не змогли переконати співвітчизників і зазнали поразки від лідерів антиримських угруповань Аріогеза та Бандаста і змушені були тікати до своїх покровителів [Dio Cass. 71, 13]. Проти костобоків римляни змушені були перейти до попередньої практики взяття заручників. В Римі в якості заручників отримали навіть сім'я вождя (царя).

Взимку 173 - 174 рр., перетнувши вкритий кригою Дунай, римські армії переходять в новий наступ, метою якого на думку імператора повинно було стати утворення двох нових провінцій Маркоманнії та Сарматії [SHA Marc., 24, 5-6; 27, 10]. Римляни нанесли поразку квадам та язигам і форсуєть дві ріки Грон і Тису, утворюючи північну військову дорогу для сполучення Паннонії та Дакії.

На півночі Дакії намісник Клемент веде переговори з вандалськими племенами на предмет спільних дій проти костобоків. З вандалами-асдингами союз був нетривкий і невдовзі римлянам прийшлося запрошувати в прикордонну смугу інше вандалське плем'я – лакрінгів. Після перемоги над асдингами лакрінги звернулись до Марка Аврелія "... щоб він дав їм гроші та землі, зобов'язуючись нанести поразку тим племенам, з якими той веде війну" [Dio Cass. 71, 12, 1]. Потім йдуть військові дії на північ від Дакії з варварами, племінна приналежність яких залишається невідомою. Ця боротьба представлена лише на барельєфах колонії Траяна [CdMA LXXXIX-XCII].

Після припинення військових дій племенам була нав'язана система угод, які

повинні були компенсувати наслідки їх нападу на Рим. Язиги у 175 році видали Риму 100 тис. полонених, а квади обіцяли повернути 50 тисяч. У Чехії та Південно - Західній Словаччині почалось будівництво римських фортець та розміщення військових гарнізонів. На кінець війни, у 180 році в них знаходилося 20 тис. солдат. Епіграфічні джерела засвідчили наявність фортеці Лаугаріо на місці Тренчин (Словаччина). Тут стояв загін у кількості 855 солдат легіону II Adiatrix. Незадоволені квади прагнули навіть залишити свої землі і виселитись на північ в землі семнонів, проте римляни заборонили таке переселення. Більше того, після Маркоманнських війн виникли прогалини у заселенні прикордонних провінцій. Тому римляни прагнули переселити варварів в їх межі. Так Коммод переселив 12 тис. "вільних лавів" у межі Дакії.

За умовами мирних угод всім племенам було заборонено селитись у прикордонній смузі біля лімесу. "Стерильний" кордон становив 8 - 15 км по лівому березу Дунаю. Язигам заборонилось судноплавство по річці і заборонялось заселяти острови. Квадам та маркоманам заборонилось вести війни з язигами, бурами та вандалами. Прикордонні племена відтепер змушені були поставляти рекрутів у допоміжні військові з'єднання. Квади давали 13 тисяч піхотинців, а язиги 8 тис. вершників [Dio Cass. 71, 12, 1; 71, 18; 72, 2]. Служили ці з'єднання в інших місцевостях. Так 5500 вершників-язигів були направлені у Британію (Історія Європи, 1988, с.611). Проте після проведення заключного етапу війни наступник Марка Аврелія Коммод відмовився від створення нових провінцій. Справа в тому, що босдатність гарнізонів в умовах системної кризи держави була малоефективна. Солдати в них втрачали босдатність, грабували місцеве населення, чим могли викликати спалах військових конфліктів.

У 182 році центр військових дій переміщується на східні кордони Дакії. Цей район був менше зачеплений подіями Маркоманнських війн. На північно-східному кордоні відбувається замирення германців-бурів. У 183 році майбутній імператор Песценцій Нігер призначається в Дакію, де проводить військові операції проти роксолан. Рим встановив правило, що відтепер між двома сарматськими племенами – роксолан та язигів сполучення буде відбуватись через територію Дакії. Мова йдеться перед усім про торгівельні зносини. Але кожний раз сармати повинні були домагатись дозволу намісника при проходження через римську провінцію. Справа в тому, що в якості покарання прикордонним племенам було відмовлено в праві торгівлі з римлянами на кордоні Паннонії.

У 188 - 189 рр. на кордоні Паннонії розгорілась Третя свевська війна. Мир було встановлено в результаті виплати субсидій (stipendium) союзникам римлян вандалам, бурам та сарматам, які допомогли здолати опір квадів (Колосовская, 1978, с.180). Правда через деякий час імператор Пертінакс вже забирає ці гроші назад. На початку правління Септімія Севера у 193 році племенам прикордонної смуги були роздані нові обиданки, але ситуація кардинально змінилась. Коштові союзники прагнуть отримати вже не гроші, а землі на римській території.

Безумовно продовжується втручання римлян у внутрішні справи племен. Цар

квадів Гайобомар був страчений імператором Каракаллою під час його інспекційної поїдки по Дунаю [Dio Cass., 72, 3-4; 13]. Квади видали свого царя римлянам, і Гайобомар було вбито на очах співплемінників. Каракалла потім вихвалявся, що йому вдалося посварити маркоманів та вандалів, що очевидно і входило в плани римлян. Починається грандіозне будівництво лімесних споруд, особливо кам'яних. Навпевно ці події, являючі пов'язані з появою нових грізних сусідів Римської імперії карпів та готів. На початку III ст. на східних кордонах Дакії споруджується подвійна лімесна структура, яку постійно проривають племена сарматів, карпів, а пізніше готів. На півночі провінції активізуються вандали, роксолани та "вільні даки". Квади, янги, вандали турбують паннонський лімес. В правління Клавдія II (268-270) в прикордонній смузі відбувається етнічні зміни. Джерела фіксують появу племен пеквінів, грейтунгів, остготів, тервінгів, візіготів, гепідів та герулів [SHA Claud. 6, 2]. Ці племена замінили сарматів, які відійшли на римську територію. Таким чином ми спостерігаємо поступовий перехід до захисної тактики, якому повністю відповідає нова система прикордонної оборони. Згідно з нею передбачалось створення захисних споруд вже за лімесними укріпленнями на напрямках небезпечних ударів.

На початку III ст. було неспокійно і у північного (германського) кордону. Декуматська ділянка лімесу, між верхньогерманською та паннонською лінією була самою слабкою ланкою на північному кордоні Риму. Невелика концентрація допоміжних частин, віддаленість таборів легіонів і відсутність природного рубежу у вигляді річкових артерій [Lutwak, 1976, p.89]. Найбільш небезпечним суперником Риму в III столітті стає племянний союз алеманнів. У цей союз увійшли племена гермундурів, семнонів та хаттів. Потім у середині III ст. про себе заявили і франки (Корсунський, Гюнтер, 1984, с.132). Перші сутички з цим союзом припадають на 253 - 255 рр. У 259 - 260 рр. після того, як римляни вивели більшу частину рейнських військ у Паннонію для придушення узурпації Інгенуа, германці проривають кордон. Франки подолали ділянку верхньогерманського лімесу між Рейном та Ланом, а алеманни південну частину Декуматських полів на кордоні з Реційо.

Обидві події, прорив готів та карпів на сході Дакії та прорив германців на рейнському лімесі, зробили неможливим ефективний захист римських територій і послідувала евакуація гарнізонів з Дакії (274 р.) та втрата Декуматських полів (260 - 290 рр.). Таким чином завершується третій період розвитку лімесу (170-ті - 290-ті рр.н.е.), під час якого стабільно розвивається лише паннонський лімес, який було реконструйовано і доповнено новими укріпленнями. Для цього етапу була характерна "глибока оборона", яка була пов'язана з високою концентрацією військових підрозділів, що в свою чергу мало негативні наслідки для провінцій. Справа в тому, що це сприяло варваризації армії, сепаратизму військових командирів, а тривале перебування за межами лімесу приводило до занепаду дисципліни.

Римська прикордонна політика знаменувала новий етап розвитку військово-стратегічної лінії і була досить ефективною. Зокрема успіхи у військових

кампаніях II ст. переважно забезпечувались вдалими військовими діями у прикордонних смугах. Причиною занепаду лімесної розбудови стали ознаки важкої соціально-економічної та політичної кризи III ст.н.е. та нехтування центральною владою проблем прикордонного розвитку. Всі ці обставини зумовили падіння ефективності римського прикордонного захисту і початок побудови на кордоні виключно неефективних, захисних рубежів.

Література

- Бандаровский А.Г. Взаимоотношения Римской империи с племенами Карпатского региона в I-III вв.н.э. / Автореф. дис. канд. ист. наук. - М., 1988.
- Елоров А.Б. Рим на грани эвекс: проблемы рождения и формирования принципата. - Л., 1985.
- История Европы. Древняя Европа / Под ред. Е.С.Голубиной. - М., 1988. - Т.1.
- Коловская Ю.К. Паннония в I-III ввекх н.э. - М., 1973.
- Коловская Ю.К. Новые публикации эпиграфических памятников по истории дунайских провинций // ВДН. - 1978. - №4. - С.165-183.
- Коловская Ю.К. Проблема "Рим - варвары" в советской историографии античности последних десятилетий // ВДН. - 1980. - №3. - С.180-192.
- Коловская Ю.К. Некоторые вопросы взаимоотношений Римской империи с каравским миром // ВДН. - 1996. - №2. - С.146-166.
- Корсунский А.Р., Гюнтер Р. Упадок и гибель Западной Римской империи и возникновение сарматских королевств. - М., 1984.
- Моммсен Т. История Рима. - М., 1949. - Т.5.
- Стручавина Р.А. Социально-политический кризис Римской империи (конец II в.н.э.). - Саратов, 1979.
- Koestermann K. Der Pannonisch-dalmatische Krieg der Jahre 6-9 n. Chr. // Klio. - 1925. - T.19. - S.313-346.
- Lutwak E. The grand strategy of the Roman Empire from the first century AD to the third. - Baltimore-London, 1976.
- Mocsy A. Pannonia and Upper Moesia. A history of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire. - London-Boston, 1974.
- Planck D. Neue Forschungen zum obergermanischen und raetischen Limes // Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Principat. - Berlin-New York, 1979. - Bd.5.
- Szalagyi J. Les variations des centres de preponderance militaire dans les provinces frontieres de l'empire Romain // Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae. - 1953. - N.2. - P.10-129.
- Wagner W. Die Dislokation der römischen Auxilliaformation in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus. - Berlin, 1938.
- Webster G. The Roman Imperial Army of the First and Second Centuries AD. - London, 1969.

"Limes" policy of the Roman Empire on the northern - eastern borders in I - III AD. Summary

In the article the basic stages of the development of the Roman external policy on the northern-eastern borders are analyzed. The development of boundary communications depended on the strategic relations of the Romans and barbarian tribes, which occupied the territory of modern Germany, Hungary, Czechia, Slovakia, Ukraine and Romania. At first there appeared zones of contacts with the tribes, then at the second stage the system of contacts was formed. At the last third stage a defensive boundary was created. All periods (10/79; 80/170 and 260/290) had their own peculiar features and the system of a boundary defense.